

Szántó T. Gábor

„Anyanyelvem idegen nyelv”

LEV LUNC: SZÜLŐHAZA

Az 1901-ben jómódú gyógyszerész és optikus fiaként született, zsidó nevelésben részesült, kilenc nyelven beszélő Lev Lunc orosz zsidó író a szovjet kommunista hatalom 1921-ben betiltotta. Rövid ideig egyetemen nyelvet tanított, majd szülei után Berlinbe emigrált, és tragikusan fiatalon, 1924-ben halt meg agyembóliában.

1922-ben keletkezett elbeszélésében¹ két fiatalember vitatkozik rosszkedvűen Péterváron. Egyikük, a szerzővel azonos nevű Lev, a másik Venya, akinek neve azonos az ajánlásban szereplő barát és író társ, Venyjamin Kaverin nevével.

Az írás keletkezésének ideje nemcsak a szovjethatalom kialakulásának időszakával, a vallás és a cionizmus elleni kommunista harccal, az oroszországi héber kultúra emigrációjával és az orosz zsidó kultúra fennmaradásának bizonytalanságaival esik egybe, hanem ez a Balfour-deklaráció (1917) utáni időszak is: a zsidó nemzeti otthon létrehozására tett brit ígéret nyomán feléledő cionista reményeké és az ebből eredő zsidó dilemmáké.

Lev sokbeszédű, nyugtalan, mindent verbalizál, Venya keveset beszél, magába merül. „Te nem ismered önmagad, Venya – mondtam” – kezdődik a keretes szerkezetű elbeszélés, melynek pétervári eleje és vége E/1. személyű narráció, tíz belső babiloni alfejezete E/3. személyben íródik –, majd így folytatódik: „A tükörben erőt sugárzó arcú, magas férfi”, akinek „szenvedélyesen ég vad, mélyen ülő, pusztaságot idéző szeme. [...] Venya, te nem látod magad. Ilyen voltál, amikor Egyiptomból megérkeztél Kánaánba” – csúszik át a történeti időből a bibliai/mitikus időbe az elbeszélő, elmosva a mitikus múlt és a jelen közti távolságot, megadva ezzel az elbeszélés alaphangját. Csakhogy Venyjamin nem akar emlékezni: „Mért nem hagysz békén? Nem szeretem a zsidókat. Piszkosak...”

A bibliai honfoglalás és az ókori zsidó királyság a forradalom utáni Pétervárról nézve túl távoli egzisztenciális állapot zsidóként, hogy Venya magát elképzelhesse (szemben Lev szüleiével, akik vallásos zsidóként részben a mitikus időben élnek), de mint az elbeszélés II. része látni engedti, a babilóniai száműzetés korába Venya is követni tudja álmodozó barátját, sőt túltesz rajta.

„Minden zsidóban, benned is, ott van egy ősi... hogy is mondjam... próféta.” – vitázik Lev Venya külsejére utalva, de Venya elutasítja: „Én nem akarok zsidó lenni”. A Lev jelentése héberül szív, jiddis/német változat szerint oroszlán, a novella babilóniai részében Jehuda megfelelője. Venyjamin a babiloni részben nevének bibliai változatával, Benjominként szerepel, jelentése szerint „szerencse fia”, „jobbom fia”, ám a pétervári kerettörténet közé ékelődő részben is közép-európai askenázi/jiddis kiejtés szerint találkozunk nevével. Jehuda és Benjámín két megmaradt törzse képezte

¹ Az elbeszélés megjelent a Napút folyóiratban (http://www.naputonline.hu/naput-kiadvanyok-arhiv/naput_1999/1999_07/032.htm), majd az *Örvényben – Az orosz zsidó próza antológiája 1860–1940* című kötetben [Dolce Filológia III. Budapest, 2000, válogatta, fordította és a jegyzeteket írta Hetényi Zsuzsa]. Az internetes közlésben Benjomin askenázi kiejtésű neve még Benjámín formájában szerepel. Értelmezésem több ponton találkozik Hetényi Zsuzsának az *Örvényben* című kötetben közölt elemzésével.

a Dávid királyi ház alapját, szemben az asszíriai száműzetésben elveszett tíz törzssel, s ők kerültek babilóniai száműzetésbe.

Míg a két fiú „egy nyári estén” pálinkázik, a szomszéd szobában Lev családja a szombatot köszönti: „apám, egy öreg lengyel zsidó, kopasz, ősz szakállú és pajeszos, arccal kelet felé imádkozik és lelke azon jajong, hogy egyetlen fia, az ősrégi család utolsó sarja, a szombat szent előestéjén iszogat. És az öreg zsidó maga előtt látja a kék eget Palesztinában, ahol sohasem volt, *de látta, és látja és látni fogja*. Én pedig, aki nem hiszek Istenben, én is sírok, mert akarom, de nem bírom meglátni a távoli Jordán folyót és a kék eget, mert én szeretem azt a várost, ahol születtem, és az anyanyelvem idegen nyelv.” Ellentétes, külső/belső világokat látunk: ami a fiúnak egy érzéki nyári este, az apa felfogása szerint szent, és vallásos képzelete által látja, felidézi az ókori zsidó létformát, amire hitetlen, modern, nagyvárosban született fia nem képes. Lev szereti Pétervárt, mégis egy paradoxonban foglalja össze identitását: „anyanyelvem idegen nyelv”.

Idegen 1.) zsidóként nem-zsidó környezetétől, 2.) lengyel haszid zsidó apja révén az oroszországi zsidóktól is, 3.) modern világi fiatalemberként szülei ortodox zsidóságától, 4.) a családnak és a külvilágnak egyaránt megfelelni vágyás és a kudarc elidegenítő hatása következtében önmagától. 5.) Anyjáról nem ejt szót, ami utalhat kapcsolatuk hiányára, létbizonytalanságának egyik forrására, vagy talán az anya alárendeltségére a patriarchális családban. Kijelentése, hogy anyanyelve idegen, így kettős jelentésű is lehet. Szülei valószínűleg jiddisajkúak, de ő már a többség nyelvén, oroszul beszél, ír. Elidegenedettsége értelmezhető alapvető, egzisztenciális bizonytalanságként is, amire intellektuális racionalizációba torkolló magyarázatot keres, és lehet etnokulturális idegenségtudat. Ez is, az is igaz lehet egyszerre.

Az anyanyelv az ősökkel kötné össze az embert, de itt a szülők nemzedéke még birtokosa a régi vallásnak, talán a zsidó nyelvnek is, az ő identitásuk, habitusuk, kultúrájuk idegen az elbeszélőnek, miközben hozzájuk is tartozik, s a környezet modern, szekularizálódó kultúrájához is. Zsidó tudata megmarad, de már csak a befogadó társadalom nyelvén képes helyzetét pontosan megfogalmazni. Családon belül is, kívül is idegen, és idegenségtudata lesz az azonossága.

Az asszimiláció és a szülő–gyerek viszony megromlása következtében nincs folytonosság. A zsidó vallás, a szövegeken át kommunikáló, szövegek által megszólítható, láthatatlan Isten, személyes lelkiismeretet teremtő imperatívuszaival belső látást, imaginárius dimenziót teremt a bibliai-talmudi világ múltbeli, falusi fantáziaképeivel, de Lev a kortárs, modern városi környezettel azonosítja magát, bármennyire sivár is. „Az ő házuk Betlehemben állt, örökké kék ég alatt, szőlőskertektől övezve. Az én házam ablaka a Zabalkanszkij sugárútra nézett – egyenes, idegen, de gyönyörű utcára. És rám piszkos, poros és hideg ég tekintett. // Forradalom: üres utcák.” Lev élettere a város, „egyenes, idegen, de gyönyörű” utcáival, urbanitásával, még ha ege nem is kék, mint Betlehemé. A kék ég mögött Isten szelleme lebeg, Pétervár ege viszont „piszkos, poros és hideg”, utcái üresek. Az utcáról éppúgy a forradalmi terror száműzte az embereket, mint az égből az Isten képzetét, így az üres utcák és a hideg ég rímel egymásra az 1920-as évek szovjetvilágában. A szülők vallási képzelete színes, forró falusias tájba vezet, de hűvös és rendezett az életük, a fiú hétköznapjai a hűvös urbanitáshoz kapcsolódnak, de belül izzó, nyughatatlan és vágyakozó, nosztalgijában a keleti világhoz vonzódik. Ellentmondások feszítik, de két időben él ő is, habár a történelmi idővel szemben, hit híján nála nem a mítosz, a bibliai idő áll, hanem

a befogadó kultúra jelene mellett a diaszpóra zsidóság egy korábbi történeti ideje, egy másik száműzetésé. Vallási identitás helyett ez etnokulturális azonosságtudatot, illetve mentális, intellektuális örökséget jelent, metafizikai otthonlét, Istennel való viszony helyett beteljesíthetetlen vonzalmat a haza, a nyugalom iránt. A *Szülőhazában*, egymással részben összefüggő okokból se igazi szülő, se igazi haza nincs, csak kettős elidegenedettség. Lev Luncra is igaz, amit Kafka *Naplójában* így említ a zsidóságtól elrugaskodni vágyó, németül írni kezdő szerzők kapcsán: „Hátsó lábacskaikkal apáik zsidóságában ragadtak, de mellső lábaikkal nem érték el a túlsó partot.”

A sokbeszédű, feminin Lev a többnyire néma és maszkulin Venyában látja a lehetőséget, hogy képzeletét visszafordítsa a hagyomány felé, de ezen a ponton már gyanakodhatunk, hogy talán belső vívódást és kettősséget (rajongás–tombolás / hidegség–érzékletlenség) vetít ki az író a két személy vitájára.

– Venya – szólok –, hallod az apámat? A hétnek hat napján kereskedik, becsapja az embereket és zsörtölődik. De a hetedik napon Sault látja, amint a kardjába dől. Te is megláthatod, neked meg kell látnod, Venya, te tudsz rajongani, tombolni és kegyetlen lenni.

– Hideg vagyok és érzéketlen – feleli –, nem szeretem a zsidókat. Minek is születtem zsidónak? De igazad van. Idegen vagyok magamnak. Nem tudom magam megtalálni.

Lev segíteni akar Venyának, és az elbeszélés II. számmal jelzett fejezetében elindulnak a zsinagógába, s a gyülekezet házában megnyíló ajtón át Babel/Babilónia felé. El kell indulniuk, mert Lev családja a péntek esti vacsoraasztalhoz ül, de már három éve nem hívják Levet, s idegenként él házukban, „mint egy filiszteus”. A „hőségben égő, egyenesvonalú és iszonyatos” város emlékezteti Levet egy másik egyenes utcájú városra, amit mintha már látott volna, s ebben a dialogikus játékban már Venya is tüzet fog, ő is „emlékezik”, mintha tudattalanjukból elő tudnák hívni az egész diaszpóra emlékezetét.

Lev már háromszor járt a zsinagóga pincéjében a múltban, amikor is félt, de barátjával nem fél. Ahogy Venyamin undorodik a zsidóktól, Lev is a samesztől. Töri az orosz, szombatot szegve pénzt fogad el Lev-től: már a zsinagógai szolgálattevő is eloldozódik a hagyománytól. „Csúszós lépcsőfokokon” mennek a pincébe: a múltba, a tudattalanba. Venya nem akar lemenni, de megy, ismétli el kétszer az elbeszélő, s amikor hangokat hallanak a falon túlról, kocsikerekek hangjait, morajlást, és Lev azt hiszi, a falon nem hatolhatnak át, a korábban vonakodó Venyamin veszi át az irányítást, akinek itt íródik le először a neve nem becéző formában. „Jehuda”, szólítja meg először héber nevéen Levet, „Erre! Tudom az utat!”, s egy másik időbe zuhannak át a hűvös Pétervárról, oda, ahol „a nap égő aranya örülten arcomba vágott”.

Babilon Pétervár archaikus előképe, az első nagy zsidó száműzetés színhelye. „Az első, amire Jehuda emlékezett: egy utca, egyenes”, akár Péterváron. A Babilonban született, erőtlén lelkű Jehuda emlékezete a diaszpóra kronológiát feloldó, időt és teret oda-vissza átívelő történeti emlékezete.

Alacsony volt és gyors, és a lelke erőtlén [...] Nem volt sem apja, sem anyja, se rokona, se barátja, és senki sem tudta, honnan, melyik nemzetségből, melyik törzsből jött, de júdeai volt ő. // Jehuda *tudta*: messze nyugatra,

a sivatagon túl van egy gyönyörű ország, ahonnan anyja jött, akit ő nem ismert, és apja jött, akire nem emlékezett. A nép imádkozott [...] hogy térhessen vissza elődei földjére, de Jehuda nem imádkozott. Mert ő az utcán élt, és szerette annak a városnak áttetsző porát, amelyben született, Babilonét. [Kiemelés tőlem – SZTG]

A nemzedékek közötti tragikus hasadság itt is jelen van, amint a kettősség is: intellektuális tudás Júdeáról, és érzéki vágyak szülőföldje felé, mert az intellektuális kötelék már nem elég erős, hogy megtartsa, de elég ahhoz, hogy nyugalmát ne lelje érzéki vonzalmában. Jehuda „lelke erőtlen”, mert száműzetése mellett „Nem volt sem apja, sem anyja, se rokona, se barátja”, identitásbizonytalanság a része, akárcsak Péterváron, Levként. Nincs időbeli folytonosság, tudatosítható múlt, hagyomány, s talán emiatt nincs jelenbeli kötődés sem, ezért „Jehuda nem imádkozott” nyugat felé fordulva, mint a keleti diaszpóra többi része, „hogy térhessen vissza elődei földjére”. Csak érzéki kötődései vannak: „szerette annak a városnak áttetsző porát, amelyben született, Babilonét”, de nyugtalan, amikor az „ígéret földje”, Júdea felől, „nyugatról” fúj a szél, „a titokzatos, gyönyörű, idegen ország” felől. [A nyugat iránti elkötelezettség '20-as évekbeli orosz irodalmi csatáiban is hangsúlyos volt Lunc számára: *Menj nyugatra!* címmel publikált kiáltványt Maxim Gorkij berlini folyóiratában, ami hozzájárult betiltásához.]

Babilon szele és a „nedves bűz” a „mocsár felől” hazaviszi az „alacsony, lehangoló házak” közé, ahol júdeaiak élnek. „Fájdalmas bánat” fogja el. A szolgálét, száműzött lét, alárendelt lét a kelet-európai gettókat idézi. „Alig tudott lépni, tántorgott, ahogy egy ifjú jár, aki először életében tér haza egy nő nyoszolyájából.” A vonzalom az ígéret földje után erotikus asszociációkat ébreszt. „Amikor saját népe közé ért, mohón hallgatta a próféta zengő és kegyetlen beszédét, ahogy a távoli, csodálatos országról beszélt. De Jehuda nem hitt a prófétának”. Érzelmeivel szemben áll értelme, következménye a hasadás: „szívében nőtt a fájdalmas bánat”. Csak egy másik, lelkileg hozzá hasonló, apja nevét nem ismerő [a hagyományból kiszakadt] fiatalemberben, a nevét a fordítás szerint több mint kétezer évvel későbbi askenázi/jiddis kiejtéssel említő Benjominban talál társat, közösséget, identitást: „megismerte az ifjút, de nem tudott visszaemlékezni, hol látta már. És a lelkében érthetetlen szavak szólaltak meg. Szürke, ismeretlen, hideg eget látott, és hideg szél füttyült a fülében.”

Lev a bibliai zsidó harcost asszociálja Péterváron Venya láttán, majd Babilonban Pétervárt idézik egymás számára. Az idő linearitása felborul, sőt megszűnik az idő a diaszpórák között, mert az élmények folytonosak: érzéki otthonosság a szülőföldön, ám hiányérzet, vonzódás a különböző diaszpórákból az ígéret földje után, és a kettősségből eredő frusztráció. Körkörös szerkezetet látunk: szüntelen emlékezés, elvágódás, soha nincs megnyugvás a jelenben. Szó szerint ugyanúgy jellemzi a szöveget közlő antológia 189. oldalán Venyjamint, mint a 192-en Benjomit. A körkörös, ciklikus időszerkezet, az evilági szépségben enyhületet és katarzist kereső tragikus görög gondolkodás szemben áll a bibliai alapokon nyugvó, az idők végezetére váró, s egy láthatatlan, ábrázolhatatlan Isten eszméjén nyugvó, anti-esztétikus, anti-ikonikus zsidó gondolkodással.²

2 A téma szakirodalma hatalmas és szerteágazó, csupán két műre utalok itt: Yaacov Shavit, *Athens in Jerusalem. Classical Antiquity and Hellenism in the Making of Modern Secular Jew*, Littman

„Rossz nekem, Jehuda. Jövevény vagyok Babilonban. Hol a szülőházam?” – kérdi Benjomin, és Jehuda is ugyanezt kérdi. „Szaporán és sípolva ziháltak, lelkükből érthetetlen szavak szakadtak föl. És hirtelen meglátta Jehuda, hogy az ifjú bal karján, a váll alatt három pont, három himlőhelyre emlékeztető sebhely volt, amely háromszöget alkotott. És mindketten felkiáltottak az idegen, furcsa nyelven [...] Ismerlek téged.” Jehuda is hordozza a jelet, ám ez csak a történet végén derül ki. Csak a diaszpórabeli zsidó közösségekben, a mikrotársadalomban, hasonló helyzetűek, hasonlóan érzők között található némi gyógyír a száműzetésben tapasztalt hiányérzetre. A másikkal való kommunikáció a tudattalanban lapuló azonosságokat is mozgósítja. A diaszpóra helyi nyelvén tudnak csak egymással kommunikálni, idegenségük válik közös élménnyükké. Franz Kafka 1912. február 18-án, a lebergi jiddis színtársulat vendéjátéka előtt Prágában arra kérte az asszimilálódott, németajkú közönséget, ne féljenek a jiddis nyelvtől, s ha közel engedik magukhoz, érteni is fogják.

A megpillantott himlőoltás hege Lunc elbeszélésében egyben szabadkőműves jel, Európát, az európai modernitást, szabadgondolkodást testesíti meg,³ szintén feloldva a kronologikus linearitás szigorú rendjét. A novella ciklikus időkezelése és a tragikus görög világkép összefüggései mellett eszünkbe idéződik a Mózes Öt Könyvével kapcsolatos közismert rabbinikus értelmezési szabály is: a Tórában, noha van időbeliség, nincs előbb és nincs után, mert az örök isteni tudat az egészet egybefogja.

Miközben a két fiatal egymásra ismer, a próféta a közeli megváltást hirdeti, Kürosz király jöttét Isten akaratából, hogy „visszavigye a zsidókat az ígért földjére”. A zsidó szó itt, vallási-népi kontextusban hangzik el először a szövegben.

Benjomin oltásának hege a hívó szóra viszketni kezd.

A három fehér pont úgy viszketett, akár a sóval behintett seb [...] Benjomin a földre, homokba dörzsölte karját, körmével kaparta, aztán jobb kezével magához húzva a bőrt, forró ajkának csókjával csillapította a fájdalmat, amely csak nem akart csenedesedni. És csak amikor a mocsár felől fújt az északi szél, akkor állt föl Benjomin, és teleszívta tüdejét a hideggel, a hidegből áradó nyugalommal. // Az első, amit Benjomin megszeretett: a forró és mindent legyőző gyűlöletet.

Csak a mocsár felől érkező, Pétervárt idéző hideg északi szél hoz nyugalmat a viszketésre és a forró gyűlöletre, ellentétben Jehudával, akinek a forró sivatag felől érkező nyugati szél kavarja fel vágyakozását. Az érzéki készítményhez való viszony és a majdani választás különös összefüggésben állnak. A „hidegből áradó nyugalom”, s Benjomin majdani „forró” választása, a szakítás a szülőfölddel a tudattalan készítménnyel szembeni elfojtás, majd a vágy kirobbanásának jele, vagy az isteni beavatkozás sorsfordító jellegére való utalás, mely felülír minden emberi szándékot. Jehuda ilyet nem tapasztal,

Library of Jewish Civilization, Liverpool, 1997; Roskó Gábor–Turán Tamás, *Képfogyatkozás*, Akadémiai, Budapest, 2004.

3 Lunc, Venyamin Kaverinnal együtt tagja volt a Szerapion Testvérek apolitikus írócsoportjának, ahol szabadkőműves neveket is adtak egymásnak. Zsuzsa Hetényi, *In a Maelstrom. The History of Russian-Jewish Prose*, ford. Boris János, Central European University Press, Budapest, 2008.

csak Benjamin, bár a történet elején Lev még úgy fogalmazott: „Minden zsidóban, benned is, ott van egy ősi... hogy is mondjam... próféta.”

Benjamin szabadulni akar a viszkető, Európát megtestesítő oltáshegtől, szabadulni akar minden kötődéstől, nevelőapjaitól: „sok apát otthagyt”. Távozásával áldás száll gazdái házára, mert Benjominnak „olyan volt a lelke, mint az erdei vadnak, bölcs, hallgatag és gyűlölködő. Gyűlölte Babilont, a várost, melyben született, és a gyönyörű országot, ahonnan apja jött, és ahol apjának apja élt, és Jahve istent, a titokzatosat és idegent.”

Benjamin gyűlölete után értesülünk közvetlenül arról, hogy Jehuda „Megerszette a babilóniai Rematot.” Júda és Támár bibliai történetének női főszereplőjére emlékeztet a megfordított név. Az árva Benjamin mindenkit gyűlöl, mindenhol szabadulni akar, az árva Jehuda mindenhol otthon akarja érezni magát, szeretetre, szerelemre vágyik: „Madárlelke volt, és úgy élt, akár az oktan és tiszta madarak”.

Erich Fromm *A szeretet művészete* című könyvében kifejti, hogy a fejlődés a teremtéstörténettől kezdve folyamatos elválasztással, az ösztönkötelektől való eltávolodással jár, és a személy szuverenitásának fejlődésével, mindenféle hatalomtól való függetlenedésével. A fejlődéslélektani visszaesés ott kezdődik szerinte a bibliai antropológiában, amikor a nép Sámueltól királyt [pópapát] követel, annak ellenére, hogy a próféta előre figyelmeztet: a király sanyargatni fogja őket. Másutt arról ír, hogy a pogány bálványimádó szertartások azért torkolltak olykor közösségi orgiába, mert a szexualitás a szeretetre való vágy ösztönös kifejeződése, távolodás Istentől, egyben az istenközeli ősállapothoz való vágy tudattalan visszatérése.

Árvaságában Benjamin, a prófétai ígéret, az őscionizmus jegyében minden hatalomtól – isteni és emberi hatalomtól – független szuverenítésra vágyik, ezzel szemben Jehuda mindenütt otthon akarja érezni magát, mindenütt pótlékot keres. Apahiányukban, hagyományvesztésükben létük struktúrája inog, akár a 20. század diaszpórájában. Miközben Benjamin és Jehuda együtt kereskednek, gazdagodnak, Jehuda nem tud betelni az új és új nőktől kapott érzéki szerelemmel és szeretettel, Benjamin azonban nem kér ebből, szemét a távolra függeszti: immár nem északra, hanem a sivatagon túli, nyugati országra, ahonnan „apja jött és ahol apjának apja élt”. Mindketten idegenek, de míg Jehuda az érzékiségben és a szerelemben keres azonosságot [könnyen kapható lányokkal fekszik „a homokba”, s buja érzéki világ társul hozzá: „szezámmezők, fűgés kertek”, sivatag, forróság], Benjamin gyűlöl, csak az ideában, az ideológiában, a prófétai jövendölésben talál kapaszkodót. Jehudát mindig érzéki élmény emlékezteti a távoli szülőföldre: „Feltámadt a sivatagi szél”, „Nem ott van-e az én szülőházam?” – kérdi, de Benjamin előbb dühösen elutasítja: „Nem!”, majd próféciát mond: „»Nem! Gyűlöllek, Jahve, kegyetlen és gonosz vagy. Bűneink a te fejedre szállnak és a te büntetteid a te szívedbe.«” Az érzéki azonosulások, az ösztönös vonzalmak szemben állnak a hagyományos zsidó gondolkodással, mely az érzékiséget kordába szorítva szellemi létformára hív, de a zsidó felfogás szerint a vágyat, „a rossz ösztönt” is Isten plántálja az emberbe, és az ember a szabad akarat képességével tudja leküzdeni, illetve kreatív energiává fordítani. Benjamin a prófétákra, jövendőmondókra jellemző transzállapotba esik, szembefordul önmagával, átadja szellemét a törvény vallásának, Isten hírnöke lesz:

És a földre esett Benjomin, teste görcsökben rángott, és habzott a szája. És felkiáltott: „Így szól Jahve, aki megteremtett téged, Jákob! Ne félj, mert megmentettelek – az enyém vagy. Amikor vizeken kelsz által, ott leszek veled, és a folyók nem nyelnek el, mert én vagyok Jahve, a te istened, Izrael Szentje!

Keletről elhozom utódaidat, nyugatról összegyűjtelek téged. És azt mondom északnak: add vissza, és délnek: ne tartsd magadnál. Vezesd ide fiaimat a messzeségekből és leányaimat a világ végeiről. Én vagyok Jahve, aki szent előttetek, Izrael megalkotója, a ti fejedelmetek.”

És Jehuda megértette, hogy Benjominba Jahve lelke szállt, és arca borult. De messze a porfelhőkön túl meglátta a nagy falat és a Bel-Marduk templom nyolcadik bástyáját és a Babil-dombi függőkereteket, és eszébe jutottak a nyílegyenes utcák és a fehér áttetsző por, és így szólt: „Nem hiszem!”

És másnap felkelt a földről Benjomin, a próféta, fogta a kését és lehasította a bőrt a bal karjáról, a váll alatt. De amikor a seb begyógyult és újra benőtte a bőr, újra ott fehérlett rajta a három pont, háromszög alakban.

Lev-Jehudára nem hat Venyjamin-Benjomin belső látás általi transzformációja (vallás/szellem), számára a külső látás által megtapasztalt fizikai környezet (érzéki/esztétikus) jelent identitást. Bár az elbeszélés elején még úgy fogalmazott: „minden zsidóban [...] ott van [...] próféta”, csak Venyjaminban érezte meg ezt a képességet, a képzelet és a cselekvés összefüggésének kapacitását, amit önmagában hiányolt, vagy amit a zsidóság egy részében látott, a másokban nem.

Miközben a perzsa királyt Isten vezeti: „Kézenfogta Jahve Küroszt”, hogy Babilont meghódítsa és a zsidók szabadítója legyen, Jehuda lefekszik babiloni szerelmével, Remattal. A szöveg egyenrangú jelentőségűnek állítja be a vallási és az érzéki eseményt. Nyomatékosítva az egyidejűséget, mindkét bekezdésben szerepel a Taszarosz csillag feljövetele, Bal-búl, a babiloni szerelemmadár említése pedig a helyi mitológiát emeli a bibliai realitás szintjére, vagy mindkettőt pusztá meselemmé alakítja, mintegy a szerelem/vágy realitása mögé parancsolva, vagy azzal egyenrangúvá téve őket.

A kora ókori zsidó gondolkodás revelációja volt Freud szerint, hogy „egy elvontnak mondható képzetrel szemben az érzéki észleletet háttérbe kell szorítani; jelentette továbbá a szellemiség diadalát az érzékiség fölött, szigorúan véve: az ösztönlemondást tehát, ennek pszichológiailag szükségszerű következményeivel együtt.”⁴ Egy hosszabb, ettől nem függetleníthető folyamat részeként a zsidóság lemondott az ókor közel-keleti gondolkodásában jelenlévő többistenhitről is. Lunc *Szülőházájában* a locushoz fűződő érzéki kapcsolatot Benjomin esetében csak az isteni választottság tudja felülírni, Jehuda esetében pedig marad az érzéki azonosulás. Benjomin teljes átalakulásához szüksége lenne arra, hogy szabaduljon az európai szabadgondolkodástól, ezért tovább lép: már nemcsak kaparja, de késsel vágja le a himlőoltás hegét. Ám a jel visszánő.

Kürosz perzsa király Isten akaratából legyőzi Babilóniát, és lehetőséget kínál, hogy a zsidók visszatérjenek földjükre, de Jehuda a babilóniai Remattal marad –

4 Sigmund Freud, *Mózes*, ford. F. Ozorai Gizella – Kertész Imre, Európa, Budapest, 1987, 144.

„megismerte Rematot [...] és megismerte a boldogságot” –, akinek apja odaveszett a perzsákkal való háborúban, és a lány egy perzsa, Habiz „rabszolgája” lesz. „És szóla Jahve Benjominnak, az ő prófétájának ajakival: // – Ne félj, Jákob, szerelmetes fiam, akit kiválasztottam [...] Ne feledd ezt, Jákob és Izráel, mert te az én rabszolgám vagy [...] aki Kúroszról így beszél: »A rabszolgám vagyok«. És a zsidók tömegéből egyedül Jehuda mondta: // – Nem hiszem! // És szólt Benjomin, a próféta: // – Légy átkozott!” A „megismerte” kifejezés bibliai értelemben a testi szerelemre használatos. A „szerelmetes fiam” szóösszetétel összeköti és egyben ellentétpárba állítja a próféciával Jehuda szerelmét, a „rabszolga” kifejezés pedig egybekapcsolja a rabszolga Rematot, a szerelem/erosz önmagába visszatérő körforgásának rabszolgájává vált Jehudát és az isteni szótat rabszolgáit: Jákob/Izraelt, valamint Kúroszt. Jehuda azonban, aki egyaránt vágyakozik a lány után és Erec Izrael után, érzi kötődése, ösztönköteléke miatt nem tud hinni, és nem tudja elhagyni sem a lányt, sem Babilont, ezért átkozza meg őt Benjomin. Jehuda szerelmében szembefordul a 137. zsoltár, Babel leányaival kapcsolatos szigorú intésével.

A zsidó törzsek érzékletes leírásban indulnak vissza, Izrael földje felé: „a nyugati kapuhoz vezető hídon vánszorogtak a zsidók. Minden Jahvét és Kúroszt, a perzsa királyt éltette – a lovak nyerítése és az öszvérek bögése, az énekesek kiáltása és a júdeai hárfák és cimbalmok zengése. A tömeget magas sapkát viselő ostoros lovasok igazgatták.” Kaotikus kép, szemben Babilon (és Pétervár) „egyenes utcáival és derékszögű sarkaival”. Jehuda a fal tetejéről nézi, a porban fekvő, amint a menet legvégén „kijött az útra egy csapat férfi, akik nem tudták apáik nevét. Élükön haladt Benjomin, a próféta. Egyenes volt és magas, és nyugat felé tekintett. És Jehuda odakiáltott neki: „Benjomin!” És felelt Benjomin: „Légy átkozott! Majd eljössz hozzám, megszagatod ruhádat, és hamut hintesz fejedre, és azt mondod majd: »Vigyél engem magaddal!« De megfizettetik neked a te cselekedeteid szerint, és nincs bocsánat az árulóknak. Légy átkozott!”

A diaszpóra és a vágyak jelképének is tekinthető ingoványos mocsarak felől feltámadó szélben Jehuda elmegy Habizhoz, és megkéri tőle Remat kezét, cserébe eladja magát rabszolgának. De amikor újra feltámad a nyugati szél, Jehuda a Jeruzsálem felé távozók után fut. „A hatodik napon elérte a zsidókat. [...] És szólt Benjámín: // – Íme elárulta népét és leborotválta a szakállát. Öljétek meg, zsidók!” Nincs hetedik nap, nincs szombat, nincs megváltás és végső megpihenés Jehuda számára, örök körforgás az élete érzéki és intellektuális vágyai közepette, Pétervár és Jeruzsálem között. Benjomin azonban el akar szakadni a száműzötti létől, megtagadja vonzalmait, barátságát, átadva magát a próféciónak, Izrael Istenének, a vallás kőbe vésett törvényeinek, s a bibliai történethez hűen visszatér atyái, Izrael földjére.

Mindeközben Jehuda „rogyadozott, vér folyt testéből, keze csupa vér volt, de a bal karján a váll alatt ott fehérlett a három pont, háromszög alakban. Ajka véresen habzott, és véreset fröcskölte ismeretlen, idegen és hideg szavakat köpött ki. És megragadta a rabszolga Benjomin bal karját, és látták a zsidók a vállá alatt a három fehér pontot háromszög alakban. És remegni kezdett a próféta, és kiabálni kezdett az idegen, zengő nyelven, és kiszakította a kezét Jehuda kezéből, odanyújtotta Zakkájnak, a harcosnak, szólván: „Vágd le!” És levágta neki Zakkaj, a harcos, a bal karját a kulcscsontjánál, és a kar leesett a földre. És látták a zsidók a három, fekélyes sebhelyre hasonlító fehér pontot a karon. // Benjomin pedig fölemelte jobb karjával a balt,

és Jehudához vágta. Jehuda elesett, és a zsidók megkövezték. Döngve, kimérten hullottak egymásra a kövek, nehéz halommá magasodva...”

„Ismeretlen, idegen, hideg szavakat köpött ki” – olvassuk itt Jehudáról. Emlékezhettünk: „Hideg vagyok és érzéketlen [...] Idegen vagyok magamnak” – mondta Venjamin a történet elején, s erről ismerték meg egymást első babilóniai találkozásukkor is, valamint Pétervár epitheton ornansa is a hidegség és az idegenség. Benjomin itt, radikális identitásfordulatát követően már nem idegen önmagának, idegen azonban számára kettős identitású volt barátja: Jehuda/Lev. Indulatukban a száműzetés nyelvén beszélnek egymáshoz, közös nyelvükön, de amikor Jehuda megragadja Benjomin bal karját és felmutatja a magáét is az oltás hegével, Benjomin, a próféta inkább levágatja bal karját, mintsem, hogy közösségük fennmaradjon. A dramaturgiai hatást fokozza, hogy ekkor említi a szerző Jehudával kapcsolatban először az ő karján is látható jelet. „Ha elfeledlek, Jeruzsálem, feledjen el [más fordításokban: sorvadjon el, száradjon el] a jobbam” – szól a 137. zsoltár. Benjomin nem felejtette el Jeruzsálemet, jobb karja megmarad, a másik karját vágatja le.

Az oltásheg levágása, akár egy új körülmetélés, szövetségkötés. A zsidó teremtéstörténetben minden elválasztással jön létre, a természettől választ el a szellem világa. A karlevágás másrészt, akár egy kasztrálás. Benjomin a hagyományőrzést, a konzervativizmust szimbolizáló jobb karjával vágja oda Jehudához a haladást, univerzalizmust jelképező balt, melyen – tudjuk meg a következő, a kerettörténet jelenébe visszatérő epizódból – a „himlőoltás három hege, a bölcs Európa örök bélyege”.

Ha mindezt egybevetjük Levnek a történet elején megmutatott viszonyával szülei zsidósághoz, nagyon úgy tűnik, hogy – akárcsak Kafka vagy Walter Benjamin – Lev Lunc sem a zsidóság egészétől rugaszkodik el [hiszen elbeszélése végig ekörül forog], hanem a törzsi/törvénykövető [halachikus], s talán a palesztinai nemzetépítő zsidóság helyett a történetmesélő [aggádikus], európai modern, kulturális, kisebbségi zsidó lét realitása mellett szól, és a kettős identitás drámáját ábrázolja. A karlevágás kapcsán az apai hagyomány ellen lázadó, ödipális komplexust átélő fiú, vagy merészebb asszociációval, a talán homoerotikus vonzalmakat is implikáló barátság miatt átélt bűntudat összefüggése is kínálkozik. Leginkább azonban mégis arra utalhat, hogy Kafkához és Walter Benjaminhoz hasonlóan, Lev Lunc is úgy vélekedett, hogy a száműzetésben és a középkorban megszigorodott, önmagába fordult és némileg beszűkült zsidó vallási gondolkodás kasztrálja a bibliai zsidó gondolkodás nyitottságát és rugalmasságát, melyet az aggádikus hagyomány tarthat fenn.

A jelképektől áradó jelenet után zuhanunk vissza a kerettörténet Pétervárára, mely kiteljesíti a szimbólumokat. Az oltás és a szabadkőművesség jelét hordozó bal karját levágva Benjomin elvágta magát a jelentől, Pétervártól, barátjától, a baltól mint haladástól, Európától, az univerzalizmustól. Karja átzuhan a 20. századi, pétervári színbe, ahol a kerettörténet záró részében a véres Lev [akiről mintha teste felét metélték volna le], hallja saját ókori alteregója megkövezésének hangjait a zsinagóga pincéjében, miközben Babilóniából Jeruzsálem felé haladó barátja orosz nevét kiabálja.

Fölfelé indulva s az utcára lépve Lev pétervári zakója alatt érzi Jehuda babilóniai ruháját, véres testét. A felszín európai, az alsóruha keleti, miként a tudatos/tudattalan is küzd egymással, sebeket okozva. Szemében még a közel-keleti napfény, de már Pétervárt látja: „Egy üzlet. A kirakat üvege. És a tükörkép alacsony, kopasz, piszkos és

undorító embert mutat, homloka keskeny, szeme vizenyős, tekintete ravasz. Én vagyok az. Magamra ismertem. És megértettem: minden, ami szép és ősi volt bennem, magas homlokom és átszellemült szemem – mindez ott maradt az úton, amely Circeziumon és Rilán keresztül Jeruzsálembé vezet [...] // Pétervár fölött pedig szürke és hideg az ég, az enyém, de idegen.”

A történet elején Lev Venyjamint nézte a tükörben: „erőt sugárzó arcú, magas férfi [...] szenvedélyesen ég vad, mélyen ülő, pusztaságot idéző szeme”. A két barát külleme bináris oppozícióban áll. Az ókori zsidó nemzeti, állami léttel, a visszatekintve „szép és ősi”, „átszellemült” önképpel szemben, a modern zsidó önképe a sokszor kényszerű „üzlet” tükrében esztétikailag taszító és az antiszemita benyomást interiorizáló, azt visszatükröző: „ravasz”. A galut, a száműzetés alávetett, a lelket is, fizikumot is megtörő állapot, de Jehuda is „szép és ősi” volt a babilóniai színben, amikor a hazatérőkkel Jeruzsálem felé haladt. Csakhogy a fenséges szépség, a hagyományhoz való visszatérésben és a nemzetalkotásban megtalált erő végül mégsem az övé, csupán a tudomásul vett kettősségek.

A szürke, hideg ég, a zsidó és emberi idegenség tudata, a vívódás és nyughatatlanság a szülőföld, az orosz nagyváros, a zsidó diaszpóra lét és a hazatalálás vágya, valamint az idegenségben megtalált intellektuális azonosság között – mindez együtt Lev Lunc par excellence modern zsidó elbeszélésének sajátja.

Pusztai Gábor

Jókai Hollandiában

A holland–magyar kapcsolatok története több évszázadra nyúlik vissza. Habsburg Mária, a Mohácsnál elesett II. Lajos özvegye bátyja, V. Károly császár hívására elhagyta Budát, és Németalföld helytartója lett. Michiel de Ruyter, a protestáns magyar prédikátorok kiszabadítójának nevét Debrecenben a Nagytemplom mögötti gályarabemlékmű örökítette meg [igaz, magyarosított formában, a mai napig De Ruyter Mihályként szerepel az obeliszken]. A 20. században az első és a második világháború utáni gyermekmentő akció jelent fontos kapcsolódási pontot a két ország között, mikor magyar gyermekek tízezrei pihenhették ki a háborús traumájukat, az éhezést és a nélkülözést holland nevelőszülőknél. A holland–magyar irodalmi kapcsolatokról azonban viszonylag kevés szó esik. Pedig itt is vannak kapcsolódási pontok, még ha ezek nagyrészt irodalmi fordítások révén jöttek is létre.

Az irodalmi mező periferiáján elhelyezkedő két kis nyelv, a holland és a magyar vonatkozásában nem magától értetődő, hogy egymás irodalmát fordításban széles körben ismerheti az olvasóközönség. Gondolhatnánk, hogy a 19. században ez a kölcsönös ismertség még kevésbé volt igaz. Ha azonban egy kicsit mélyebbre ásunk, meglepő eredményekre juthatunk.

A magyar olvasók valóban kevés holland nyelvű művel találkozhattak a 19. században. Hendrik Conscience, Louis Couperus vagy J. ten Brink műveit fordították ugyan